

**EKOLOGIK MUNOSABATLARDA TARBIYAVIY
QARASHLARNING USTUVORLASHUVI**

Erqulov Ziyot Sadinovich

QarDU universiteti

tibbiyot fakulteti o'qituvchisi

erqulovz2@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada, tabiat-jamiyat-inson munosabatlarida ekologik tarbiyaviy qarashlarning namoyon bo'lishi, tabiatga nisbatan yangicha yondashuvning tarixiy asoslari, rivojlanish jarayonlari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, ekologik axloqiy munosabatlar haqidagi ilmiy-nazariy fikrlar o'zaro solishtirilib qiyosiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ekologik globallashuv, ekologik axloq, ezgulik, yovuzlik, ekologik ong, ekologik faoliyat, ekologik bilim, ekologik norma, ekologik muhit, ekologik madaniyat.

Аннотация: В статье рассматриваются проявления экологических нравственных взглядов в отношениях природа-общество-человек, исторические основы нового подхода к природе, процессы развития. Также были проведены сравнительный анализ и сопоставление научно-теоретических представлений об экологических этических отношениях.

Ключевые слова: экологическая глобализация, экологическая этика, добро, зло, экологическое сознание, экологическая деятельность, экологическое знание, экологическая норма, экологическая среда, экологическая культура.

Annotation: The article examines the manifestations of ecological moral views in the nature-society-man relationship, the historical foundations of a new approach to nature, development processes. A comparative analysis and comparison of scientific and theoretical ideas about environmental ethical relations were also carried out.

Key words: *ecological globalization, ecological ethics, good, evil, ecological consciousness, ecological activity, ecological knowledge, ecological norm, ecological environment, ecological culture.*

Jamiyat taraqqiyoti tarixining turli bosqichlarida inson va tabiat munosabatlariga turlicha uslubiy yondashuvlar, muqobil ilmiy qarashlar tizimi shakllangan. Bu qarashlardagi muqobilchilik va tarixiy davrga xos tahlil xususiyatlarini: bir tomondan, ishlab chiqarish kuchlari, ayniqsa inson intellektual potentsiali natijasi bo'lgan fan-texnika, texnologiya rivojlanishi bilan "tabiat-jamiyat-inson" munosabatlarning murakkablashuvi; ikkinchi tomondan, umuman jamiyat ijtimoiy ong tizimidagi, xususan, ekologik ongning kundalik va nazariy darajalari, paradigmalari o'zgarib turish xususiyatlaridan qidirish kerak. Zero, har qanday tarixiy davrda ijtimoiy munosabatlarning mohiyatini, rivojlanish darajasini baholaydigan mezonlar tarkibida ekologik axloq doimo ustuvor ahamiyat kasb etgan.

Mavzuga doir ilmiy adabiyotlar tahlili o'zbek olimlari F.Sulaymonova, U.SH.Otaboyev, U.H.Qoraboyev, I.M.Jabborov va boshqalar tomonidan ham asoslab berilgan. F.Sulaymonova o'z tadqiqotida Zardushtiylikning boshqa xalqlar, xususan, qadimgi Yunoniston madaniyati va falsafiy fikrlari taraqqiyotiga o'ziga xos ta'sir ko'rsatganini, ular o'rtasidagi umumiylikni aniqlagan. Ayni paytda olimlar bu borada ma'lum farqlar ham mavjudligini ko'rsatishganliklarini ham ta'kidlash joiz. Bu fikrning tasdig'ini, masalan, Sh.Otaboyevning: "Zardo'sht ta'limotining insoniyat taraqqiyotidagi muhim jihatlaridan biri shuki, agar masihiylik dinida "yovuzlikka qarshilik ko'rsatmaslik" g'oyasi targ'ib qilingan bo'lsa, zardushtiylik dini yovuz kuchlar bilan murosa qilishni emas, balki yovuzlikka qarshi nafrat bilan bor kuchini ishga solib, keskin kurashmoqni buyuradi" [1;78], degan fikrida yaqqol ko'rishimiz mumkin.

Ekologik munosabatlarda tarbiyaviy qarashlarning ustuvrlashuvini aniqlashtirishda tarixiylik analiz, sintez, umumlashtirish, taqqoslash kabi mantiqiy uslublardan foydalanilgan. Mutafakkirlarning ekologik axloq haqidagi qarashlari o'zaro solishtirilib, qiyosiy tahlil qilingan.

Insonning tabiatga ma'naviy-axloqiy munosabatlarini badiiy-estetik ifodalashning yorqin namunasi buyuk mutafakkir Alisher Navoiy ijodida alohida o'rin tutadi. Kezi kelganda, uning ijodidagi ekologik qarashlar maxsus tadqiqotlar obyekti va predmeti bo'lishi zarurligini alohida ta'kidlash o'rinlidir. Zero, O'zbekistonning Birinchi Prezidenti I.Karimov ta'kidlaganidek, "Agar bu ulug' zotni avliyo desak, u avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir". Mamlakatimizning hozirgi rahbari SH Mirziyoyev ta'rifiga ko'ra esa, "Emas oson bu maydon ichra turmoq" deganda: "Alloma bobomiz hazrat Alisher Navoiy o'z zamonasining nidosi va da'vatini ifoda etgan"².

Alisher Navoiyning ma'naviy-axloqiy qarashlari «Xamsa», «Mahbub-ul qulub», «Zub-dat ut-tavorix», «Saddiy Iskandariy» va boshqa qator asarlaridagi g'oyalar tabiatga munosabatning axloqiy normalari va ma'naviy mezonlarini yuksak emotsional-ruhiy badiiy obrazlarda ifodalashda tengi yo'qdir.

Alisher Navoiyning ekologik axloqiy qarashlarida insonning tabiatga nisbatan ezguligi ham, yovuzligi ham, uning ijtimoiy mohiyatidan qidiriladi va gumanizmning yangi qirrasini namoyon bo'ladi. Zero, gumanizm insonning faqatgina o'ziga nisbatan ezgulik va yaxshilikning ravo ko'rilishi emas, balki u yashayotgan tabiiy va ijtimoiy muhitni sog'lomlashtirishni ham qamrab oladi. Shunday qilib, uning ta'limotida tasavvuf falsafasining yangi mazmuni yaqqol namoyon bo'ladi. "Tariqat xonaqosida o'tirmagan, ya'ni rasman sufiy bo'lmagan Alisher Navoiy mazkur ta'limotni maslak, mafkuraviy e'tiqod sifatida qabul qilib, o'zining insonshunoslik, haqparastlik va adolatparastlik g'oyalariga bo'ysundirgan edi" [2;178], deb yozadi bu xususda taniqli olim N.Komilov.

Har qanday tarixiy davrning ekologik ma'naviy-axloqiy merosini o'rganish uning fan, texnika, texnologiya sohalarining rivojlanish darajalarini baholash mezonini bo'lishi mumkin. Chunki, jamiyatning intellektual salohiyati "Yangi Uyg'onish davri poydevorini yaratish jarayonida eng rivojlangan jamiyatlar talabiga javob beradigan, erkin fikrli, zamonaviy va innovatsion ma'naviy makonni shakllantirish zarurati muhim masalaga aylanishi tabiiydir" [3;266].

XVI-XIX asrlarda yashab ijod qilgan allomalarning ekologik axloq sohasidagi ilmiy meroslarini o'rganish, turli tarixiy davrlar o'rtasida ma'naviy madaniyatdagi vorislik munosabatlarini aniqlash imkonini beradi. Bu ta'limotlarning eng muhim ahamiyati, ekologik tanglik sabablarini va uning oqibatlarini jamiyatdagi ma'rifatsizlik, ma'naviy-axloqiy qashshoqlik bilan bog'lab ko'rsatilishidir.

Darhaqiqat, Movarounnahrda shakllangan etikologik ilmiy ta'limotlar, hech shubhasiz, dunyo ma'naviy-axloqiy merosining tarkibiy qismi bo'lib, jahonda ekologik axloq rivojlanishining muhim nazariy-metodologik asosi bo'lgan. Bu ta'limotlar ekologik muammolar globallashib, keskinlashib ketayotgan hozirgi davrda tarixning obyektiv rivojlanish qonuniyatlaridan kelib chiqqan holda, uning taraqqiyotini belgilaydigan axloqiy omillarning rolini ko'rsatib berishi bilan o'z dolzarbligini, ahamiyatini yaqqol ko'rsatmoqda. Shu ma'noda, mazkur ta'limotlarga "tabiat-jamiyat" munosabatlarini boshqarish haqidagi ma'naviy-axloqiy determinizmning tizimlashgan shakli sifatida qarash mumkin.

Umuman hozirga kelib, "tabiat-jamiyat-inson" tizimi munosabatlarini boshqarishda ekologik axloq funksiyasining ustuvorlashuvi haqida muqobil qarashlar shakllangan, ularni shartli ravishda optimistik, pessimistik va skeptik yo'nalishlarga ajratish mumkin. Masalan, Rossiyalik akademik A.A.Babayev "Inson genomi": hozir va kelajakning axloqiy-huquqiy muammolari" nomli maqolasida bu qarashlarni industrial rivojlangan mamlakatlar misolida tahlil qilib, inson genini o'zgartirishning axloqiy masalalarini shaxs huquqi va rasmiy huquq o'rtasidagi munosabatlarni axloqiy normalar bilan regulyatsiya qilishdan boshqa muqobil yo'l yo'q, degan umumiy xulosaga keladi [4;5-13]. Bu o'rinda nemis olimi Gans Yonasning "Inson faoliyatining o'zgarish xarakteri" maqolasida A.A.Babayevning mazkur fikriga hamohanglikni ko'ramiz [5;5-18].

Bugungi kunda insonning tabiatga munosabatida ikki jihat ko'zga tashlanmoqda, ya'ni: birinchisi – tabiatni muhofaza qilishning axloqiylashishi (insonparvarlashishi); ikkinchisi - ekologik axloqiy normalarning siyosiylashishi (huquqiy qonun maqomiga ega bo'lishi) ustuvorlashmoqda. "Hozirgi davrda planetamizdagi siyosiy vaziyat keskinlashib ketishi bilan ekologlarning umumiy

qarashlarida siyosatlashish tendensiyasi namoyon bo‘lmoqda” [6;19], - deb yozadi D.Rasilov. Bunday sharoitda ekologik axloqiy normalarning “tabiat-jamiat-inson” munosabatlariga, ekologik borliqning esa, axloqiy qadriyatlar shakllanishiga ta’sir uslublarini, vositalarini takomillashtirish imkoniyatlari muhim ahamiyatga ega. Hozirgi paytda ekologiya barcha ijtimoiy-siyosiy munosabatlar xarakterini baholovchi muhim mezonga aylanishi bilan, ularning nazariy-metodologik asoslariga ehtiyojni kuchaytirmoqda. Shu nuqtai nazardan, “tabiat-jamiat-inson” munosabatlarini boshqarishda axloqning rolini kompleks-sistemali o‘rganish mavzu doirasida tushuncha va kategoriyalar mazmunini konkretlashtirishni taqozo qiladi. Xususan, sharqona axloqiy manbalarni obyektiv, xolis o‘rganish, ularning umuminsoniy manfaatlarga mos kelishining nazariy-metodologik masalalariga alohida e’tibor berilishi kerak.

Darhaqiqat, hozirgi davr insoniyat hayotidagi barcha ijtimoiy-ma’naviy munosabatlarda insonparvarlashuv jarayonlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. U.Saidov yozganidek: “Aslida, madaniyat inson faoliyatining ichki mazmunini tashkil etadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, inson faoliyatining asosiy ma’no-mazmuni o‘zini erkin ijod shaxs sifatida ro‘yobga chiqarish, zarrama-zarra to‘plab insoniylik dunyosini yaratish va shu asosda olamni ham insoniylashtirishdan iborat” [7;193-194]. Bu o‘rinda shuni aytish joizki, dastlabki davrlarda (XV asrlarda) asosan, insonlarning insonga bo‘lgan o‘ziga xos munosabatini, mohiyatan barcha insonlarning tengligini e’tirof etishga asoslangan insonparvarlik g‘oyalari endilikda yangi va dolzarb axloqiy mazmun kasb etmoqda. Uning hozirgi mazmuni g‘oyat kengayib, faqatgina insonlarga g‘amxo‘rlik emas, balki butun olamga, atrof-muhitga, barcha tirik va notirik jonzorlarga nisbatan ezgu ma’naviy-axloqiy munosabatlar ustuvorlashmoqda. “Hozirgi zamondagi ekologik dunyoqarashda insonparvarlik axloqining navbatdagi bosqichi namoyon bo‘lmoqda, - deydi bu masalani chuqur tadqiq qilar ekan professor N.N.Marfenin. Endilikda gap faqat zamondoshlar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat haqida emas, balki shu bilan birga, kelgusi avlodlarning farovon yashashlari uchun g‘amxo‘rlik, biz bilan birga yashayotgan barcha tirik mavjudodlar uchun “umumiy uy” bo‘lgan biosferani saqlash haqida bormoqda...

Tobora mustahkamlanib borayotgan insonparvarlikning global ekologik muammolarni hal qilishdagi roli ortib bormoqda. Endilikda ekologiya fan sifatidagi dastlabki chegaralaridan chiqib, “atrof-muhit muhofazasi”, aniqrog‘i ekomadaniyat maqomini olgan bo‘lsa, gumanizm ham g‘oyat jiddiy evolyutsion o‘zgarishlarga uchramoqda. Bugun dunyoning insonparvarlik evolyutsiyasiga, uning noosfera bosqichidagi rivojlanish jarayonlariga muvofiq yangicha tartiblar asosida yashashni o‘rganadigan vaqt keldi” [8;6].

Mustabid tizim sharoitida kishilar ongida tabiiy boyliklarga mavhum umumxalq mulki, tabiatni moddiy boyliklarning bitmas-tuganmas omborxonasi, degan stereotiplarning shakllantirilishi, sharqona ekologik ma’naviy merosni, tarixiy an’analarni mensimaslik kayfiyati tizim manfaatlariga mos edi. Bugungi kunga kelib ekologik muammolarning globallashib ketishi tabiiy atrof muhitni muhofaza qilishga doir milliy tarixiy merosimizni qayta tiklash va ijodiy rivojlantirishni kun tartibiga qo‘ymoqda. Qisqa vaqt ichida xalqimizning uzoq tarixga ega bo‘lgan ma’naviy-madaniy merosni tiklash, o‘rganish borasidagi katta ishlar amalga oshirildi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib, quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

Birinchidan, ekologik axloqiy normalarning vujudga kelishi obyektiv jarayon bo‘lib, “tabiat-jamiyat-inson” munosabatlarini boshqarish vazifalaridan kelib chiqadi, ya’ni konkret tarixiy ekologik vaziyat taqozosidir.

Ikkinchidan, “tabiat-jamiyat-inson” tizimi munosabatlarini boshqarish zaruriyatiga doir muqobil ekologik axloqiy ta’limotlar umumiy axloq nazariyasining tarkibiy qismi hisoblanadi va jamiyat rivojlanish darajasiga mos keladi.

Uchinchidan, biosfera ekologik muvozanati, umuman tabiatni muhofaza qilish madaniyati taraqqiyotini, xususan ekologik ma’naviy-axloqiy qadriyat normalari faoliyati uchun obyektiv shart-sharoitlarni va subyektiv omillar tizimini taqozo qiladi.

To‘rtinchidan, “tabiat-jamiyat-inson” munosabatlari haqidagi tarixiy merosga vorislik munosabati, ularni ijodiy rivojlantirish va amalga oshirishning samarali usul-vositalariga bog‘liqdir.

ADABIYOTLAR

1. Отабоев Ш. Экология, дин ва саломатлик. –Тошкент: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2007. –Б. 78.
2. Комилов Н. Тасаввуф. К.1. – Тошкент: Ёзувчи, 1996. –Б. 178. (272 б.)
- 3 Мирзиёев Ш.Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. Т.:Ўзбекистон, 2022. Б.266.
1. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "YOSHLARDA MA'NAVIY-MAFKURAVIY IMMUNITETNI MUSTAHKAMLASHDA INTERNETNING ROLI." *FALSAFA VA HAYOT XALQARO JURNALI* 3 (18) (2022).
2. Shavkat o'g'li, NX (2022). TA'LIM MUASSASALARIDA AXBOROT XAVFSIZLIGIGA TAHDID. *Gospodarka va Innovacje.* , 22 , 229-231.
3. Shavkat o'g'li, N. X. (2024). INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI. *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATION G 'OYALAR*, 1(2), 48-51.
4. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "JAMIYAT IJTIMOIYLASHUVIDA INSTITUTLARI O'RNI VA INTERNET-MAKONNING UNDAGI O'RNI." *ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION* 1.2 (2024): 83-88.
5. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "JAMIYATDA INTERNET-MAKON KONTENTLARI TA'SIRIDA SODIR BO'LAYOTGAN NEGATIV IJTIMOIYLASHUV SHAKLLARI." *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATION G 'OYALAR* 1.2 (2024): 52-58.
6. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "JAMIYATDA INTERNET-MAKON RESURLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI." *MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS* 1.2 (2024): 113-118.
7. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "ИНТЕРНЕТ-МАКОН ИМКОНИЯТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШДА АХЛОҚИЙ МАДАНИЯТНИНГ АҲАМИЯТИ." *The Role of Exact Sciences in the Era of Modern Development* 1.3 (2023): 4-9.
8. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "ИНТЕРНЕТ-МАКОН ИМКОНИЯТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШДА АХЛОҚИЙ МАДАНИЯТНИНГ

АҲАМИЯТИ." *The Role of Exact Sciences in the Era of Modern Development* 1.3 (2023): 4-9.

9. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "AXBOROT XURUJINING O 'SMIRLAR HAYOTIGA TA'SIRI." *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI* (2023): 1285-1287.

10. Shavkat o'g'li, N. X. (2022). YOSHLARDA MA'NAVIY-MAFKURAVIY IMMUNITETNI MUSTAHKAMLASHDA INTERNETNING ROLI. *FALSAFA VA HAYOT XALQARO JURNALI*, (3 (18)).

11. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "TA'LIM MUASSASALARIDA AXBOROT XAVFSIZLIGIGA TAHDID". *Gospodarka va Innovacje*. 22 (2022): 229-231.

12. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G 'OYALAR* 1.2 (2024): 48-51.

13. Shavkat o'g'li, N. X. (2024). JAMIYAT IJTIMOIYLASHUVIDA INSTITUTLARI O'RNI VA INTERNET-MAKONNING UNDAGI O 'RNI. *ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION*, 1(2), 83-88.

14. Shavkat o'g'li, N. X. (2024). JAMIYATDA INTERNET-MAKON KONTENTLARI TA'SIRIDA SODIR BO 'LAYOTGAN NEGATIV IJTIMOIYLASHUV SHAKLLARI. *TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATION G 'OYALAR*, 1(2), 52-58.

15. Shavkat o'g'li, N. X. (2024). JAMIYATDA INTERNET-MAKON RESURLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI. *MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS*, 1(2), 113-118.

16. Shavkat o'g'li, N. X. (2023). ИНТЕРНЕТ-МАКОН ИМКОНИЯТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШДА АХЛОҚИЙ МАДАНИЯТНИНГ АҲАМИЯТИ. *The Role of Exact Sciences in the Era of Modern Development*, 1(3), 4-9.

17. Shavkat o'g'li, N. X. (2023). AXBOROT XURUJINING O 'SMIRLAR HAYOTIGA TA'SIRI. *QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI*, 1285-1287.

18. Shavkat o'g'li, Nomozov Xurshid. "YOSHLARDA MA'NAVIY-MAFKURAVIY IMMUNITETNI MUSTAHKAMLASHDA INTERNETNING ROLI." *PHILOSOPHY AND LIFE INTERNATIONAL JOURNAL* 3 (18) (2022).
19. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON RESURLARIDAN FOYDALANISH SOHALARI." *Development and innovations in science* 2.7 (2023): 8-14.
20. Nomozov, Xurshid. "INTERNET-MAKON MOHIYATI, GENEZISI VA ZAMONAVIY TARKIBI." *Farg'ona davlat universiteti* 3 (2023): 67-67.
21. НОМОЗОВ, Х. "ИНТЕРНЕТ-МАКОН ТАЪСИРИДА СОДИР БЎЛАЁТГАН НЕГАТИВ ИЖТИМОЙЛАШУВ ШАКЛЛАРИ." *Философия и право* 26.3 (2023): 232-235.